

Proměny času školy. Nová komunikační média – zátěž nebo šance pro učitele

Iva Štětovská

*Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra psychologie
iva.stetovska@ff.cuni.cz*

Abstrakt

Příspěvek se pozastavuje u problematiky proměn času školy. Pozastavuje se nad možností propojování času školního a mimoškolního. Zároveň se pokouší ozřejmit roli, kterou v těchto souvislostech hraje elektronická komunikace a její dopad na prožívání soukromého a pracovního času v každodenní práci učitele. V závěru naznačuje i některé trendy, které elektronická komunikace přináší do roviny kontaktu školy a veřejnosti.

Klíčová slova: proměny, čas, elektronická komunikace

Čas školy a jeho proměny

Není pravděpodobně pochyb o tom, že svůj životní čas prožíváme uprostřed času proměnlivého a proměňujícího se. Proměny profesní, znalostní a hodnotové se dotýkají jak jedinců tak institucí. Je jimi zasahován jak život jedince, tak řada charakteristik života společnosti.

Škola nazíraná v těchto souvislostech je jakýmsi jako nárazníkovým územím či polem společnosti (Sadkerová, Sadker, 1991) v tom smyslu, že řada změn skrze školu působí a je školou reflektována ve smyslu prevence a intervenování ve vztahu k nim. Škola jako instituce je tak někdy „územím“, na němž je možno některé z těchto změn zmapovat a dopady jejich působení zkoumat.

Tím, že škola proměňuje své působení v reakci na společenskou zakázku (viz nejrůznější výchovy, preventivní programy, pestrá nabídka zájmových činností pro žáky a studenty), dochází k proměně vnímání času školního a mimoškolního. Právě díky zájmovým činnostem, které zároveň školu ztraktivňují pro potenciální uživatele – věc nepochybně důležitá z hlediska financování škol v situaci klesající porodnosti – dochází k jakémusi prolamování hranic a pravidel času i prostoru školního a mimoškolního (Hofbauer, 2004). Množství dříve tradičně mimoškolních činností se realizuje v prostředí školy a díky její personální garanci. Nedochozí k dříve tradičnímu oddělení prostoru a času od života mimo školu. Školní a mimoškolní čas se tak transformuje v jakýsi nediferencovaný čas veřejný.

Tento jev může být ovšem ovlivněn i tím, že prostor školy je rodiči v tuzemsku tradičně vnímán jako prostor relativně bezpečný pro jejich děti. Zájmové aktivity garantované školou pak mají poměrně vysokou záruku profesionální garance vedoucích těchto aktivit a – ve srovnání s jinými

institucemi - leckdy navíc představují možnosti zájmové činnosti, která představuje aktivity finančně dostupné. Škola tak do svého pole působnosti bezděčně přibírá i vytváření širší vztahové sítě společenství učitelů, žáků/studentů a jejich rodičů. V relativně anonymní situaci větších městských osídlení se toto společenství stává významným činitelem.

Proměny času v důsledku využití nových komunikačních médií

V této souvislosti se chceme zamyslet nad tím, jak moderní komunikační média a jejich využívání proměňují čas a jeho vnímání účastníky komunikace.

Při kontaktu a komunikaci tváří v tvář je velmi přesně rozlišeno, kdy komunikace probíhá a kdy ne, čas pro komunikaci je tedy srozumitelně ohraničen. Očekávání výsledků a čas odezvy na dané dění představuje relativně srozumitelnou situaci realisticky rozloženou v čase.

Zprostředkovaná komunikace (např. písemného typu) je stále ještě přehledně uchopitelná v čase. Vyhotovení zprávy vyžaduje nějaký čas, její doručení rovněž, určitou dobu si vyžádá i reakce na ni a doručení původnímu odesílateli. Čas je zde srozumitelným a většinou dobře a přehledně kalkulovatelným faktorem i parametrem.

Komunikace umožněná telefonem při využití klasické pevné linky také jasně sděluje, zda je adresát v kontaktu či nikoliv, o čase potřebném k jednání či řešení problému se lze dohodnout.

Nový aspekt vnímání času, resp. proměnu jeho vnímání přinášejí další zprostředkující komunikační postupy. V této souvislosti se jedná zejména o textové telefonické zprávy a možnosti komunikace elektronickou poštou (dále jen e-mail). V jistém smyslu jde o zprávy zprostředkované podobně jako u korespondenčního kontaktu, tyto jsou však provázány řadou specifických charakteristik. Pravděpodobně nejpodstatnější z nich je proměna vnímání času pro komunikaci a času potřebného pro vyřízení záležitosti. S rostoucí možností mobilní komunikace (to znamená, že zařízení pro přijetí zprávy je možno přenášet a příjemce sdělení je tak do jisté míry dostupný nepřetržitě) se mění percepce času potřebného ke komunikaci. Odesílatel sdělení tak může postupně ztotožňovat čas odeslání zprávy s počátkem komunikace či vyřizováním dané záležitosti. Snižuje se tolerance k času potřebnému pro zpracování problému, padají hranice etikety všedního dne ve smyslu kdy a jak zprávu odeslat. Často odesílatel nereflektuje reálné lidské i technické možnosti příjemce sdělení (ne každý je připojen 24 hodin denně, ne pro každého je takový způsob komunikace dostupný, kontakt v určité denní době či ve volném čase může obtěžovat a rušit, některé záležitosti skutečně nelze vyřešit o víkendu či v průběhu dovolené nebo v místě, kde pro ně neexistují potřebné podklady atd.). Podobné situace mohou být podkladem nechtěných nedorozumění a rozlady, jak na straně příjemce tak i odesílatele sdělení.

Proměny času v práci učitele

Zajímá nás dopad těchto jevů do soukromého i pracovního času jednotlivce, jejich zařazení do běžného chodu každodennosti. Autorka dlouhodobě pracuje s učiteli, pracovní prostor školy je tedy polem, které vnímá ostřeji než jiné oblasti s nepochybně podobnými problémy. Pokusíme se zde dále specifikovat to, jak se proměňuje čas a prožívání času, do něhož zasahují elektronická komunikační média, v posledních několika letech formující a proměňující čas učitele českých škol.

Jednou ze specifíků profese učitele je rovina „skryté práce“. Pracovní čas učitele, tak jak je vnímán veřejností, představuje zpravidla rovinu přímé vyučovací povinnosti. Tj. čas výuky trávený

společně se žáky. Jako pracovní čas je vnímán také čas pobytu na pracovišti. Problematickým zůstává čas přípravy na výuku, kategorie přípravy profesní a aktualizace vlastních znalostí a rozvíjení osobnosti a sociálně psychologických potencialit nemluvě.

Učitel je tedy vnímán zpravidla jako někdo, kdo má relativně velmi mnoho volného času a výsledky jeho činnosti jsou řekněme diskutabilní.

Do jisté míry se tato rovina odráží i v obecném vnímání času školy jako instituce. Prioritní zaměření času školy je úkolové a rovněž souvisí s přímou vyučovací povinností. Nicméně jak se proměňuje pojetí školy jako instituce, proměňuje se i její naplňování školního času. Pokud budeme prioritně uvažovat školy základní a střední, pak jsme svědky přesouvání garance od úkolů vzdělávacích do zajišťování kvalitní náplně mimoškolního času (přes paradox názvu). Škola tak naplňuje některé oblasti prevence a úkoly zástupně za společnost. Učitel je tak představitelem specifické pomáhající profese (Průcha, 2002). Pokud jde o jeho pracovní čas, je typickým znakem profese bez jasných časových hranic a omezení. Tato profese se vyznačuje prací přenášenou domů (máme zde na mysli nejen podklady pro výuku, ale rovněž výchovné a vztahové problémy, nutnost dalšího vzdělávání učitele – většinou mimo pracovní čas atp.). Role učitele se tak stává rolí, z níž lze jen velmi nesnadno a velmi málokdy s úspěchem vystoupit.

Jak do této situace vstupuje elektronická komunikace? Školy se začínají navenek prezentovat elektronickou formou, snaží se být výrazně interaktivnější než doposud. Díky elektronické možnosti komunikace je možno průběžně se informovat o studijních i mimoškolních aktivitách, sledovat stravování dítěte zapojit se do širší komunity rodičů a školy atp. Pro učitele to znamená na jedné straně dostupnost informací a možnost relativně pohodlně a operativně informace distribuovat určeným adresátům. Není problém ve většině případů touto cestou udržovat rovněž jakési kontinuum komunity žáků či rodičů, operativně odesílat naléhavé informace, v případě potřeby se spojit s relevantním člověkem, řešit jednoduché a jednoznačné situace a dotazy.

Žádná výhoda však není zadarmo – to, že třídní učitel rozdává rodičům své telefonní (mobilní) číslo, mu na jedné straně umožňuje být včas informován (či informovat) o změnách a mimořádnostech, naproti tomu tak on sám posouvá své hranice. Při mobilním kontaktu ještě část uživatelů respektuje možnost momentální technické či technologické nedostupnosti druhé strany komunikace. Elektronická komunikace (typu e-mail) však stírá i tyto hranice. Ve virtuálním čase (časoprostoru) internetu je adresát jakoby permanentně dostupný a prodlení je vnímáno nelibě – jako odmítnutí. Vzniká zde navíc další nebezpečí. Díky elektronické komunikaci mizí hranice soukromého (rozuměj nezávislého, osobního, odděleného) času a času pracovního. Elektronická komunikace (e-mail, web, e-learning, elektronické přehledy známek ad.) prolamuje i poslední zbývající hranice osobního (soukromého) a pracovního (veřejného) času.

Svědomitý učitel tak často při přístupu k e-mailu propadá panice z množství nevyřízené práce, která jej při každém otevření poštovního programu očekává. Zároveň ti, kdo ho prací, úkoly či dotazy zahrnují, žijí v realitě, kde oni sami jsou unikátní v tom smyslu, že si neuvědomují kumulaci podnětů a úkolů na straně druhého, ztrácejí smysl pro reálný čas druhé strany. Čas potřebný ke zpracování jakoby měřili od doby odeslání (ne doručení) svého dotazu. Nekalkulují s možností momentální nedostupnosti či technické poruchy nebo překážky komunikační. Neuvažují o čase potřebném k zpracování, získání dalších údajů atp. Pokud je nám známo, neexistuje zatím

programové vybavení, které by odesílateli dokázalo poskytnout informaci, že je toho dne 40. či 400. kontaktem, úkolem, zprávou daného příjemce sdělení a korigovat tak svá očekávání¹.

Zneužívání, ke kterému vede snadnost (zdánlivá) elektronických komunikačních médií, se tak může stát reálně problematickým druhem zátěže pro uživatele. Často může dojít až k neúměrné kumulaci úkolů. Navíc se v rámci profese většinou jedná o neměřenou a nevykazovanou práci učitele, přestože může zabrat i několik hodin denně. Můžeme si rovněž všimnout zvláštního jevu zkreslení času, kdy následek jako by „předbíhal“ příčinu. Školní známka je na internetu zveřejněna mnohem dříve (často až o několik dní), než má ten, kdo ji obdržel, možnost nahlédnout do práce, která je takto hodnocena a pochopit souvislost mezi kvalitou vypracování úkolu a jeho ohodnocením.

Elektronická komunikace - pomoc nebo zátěž

V čem se nám jeví elektronická komunikace riziková a rizika přinášející (jde samozřejmě o neúplný výčet problémů):

- Prolamování hranic osobního soukromého času rozšiřuje možné pole pracovní zátěže a může spoluovlivňovat i kvalitu soukromého života a vztahů.
- Díky elektronické komunikaci je člověk fiktivně stále na „příjmu“, prodlení v akci je tedy vnímáno negativně.
- Není kdy a kam odejít do soukromí; když pomíneme nově objevené závislosti na elektronických médiích, řadě svědomitých lidí působí potíže ohraničit svůj soukromý čas vypnutím mobilu či odpojením se od sítě (neotevřením poštovního programu).
- Uživatelé na druhé straně neřeší reálný čas potřebný k vyřešení své věci příjemcem řešení, neuvažují rovněž o tom, že narušují jeho nepracovní čas nerealistickými požadavky (pro ilustraci: „...*chci chodit na vaši přednášku, pro niž se výběr osob uskutečnil včera*“).
- Rizika zachování důvěrnosti či zneužití údajů jsou jen průvodním jevem rozšiřování se a převahy elektronických komunikačních médií.

Co přináší nová média za výhody, jaké přednosti poskytují svým uživatelům:

- Průběžná možnost kontaktu je výhodou např. při dlouhodobé koordinované spolupráci školy a rodiny. Učitel také může lépe komunikovat s rodiči přímo (nejen prostřednictvím dítěte).
- Dostupnost v krizových situacích umožňuje v případě potřeby okamžité navázání kontaktu.
- Vytváření vztahů a vztahových sítí, které nejsou přímo závislé na fyzické vzdálenosti jejich účastníků (je tak dostupnější možnost supervize nebo konzultací s odborníky).

¹ Možností odpovědí, nikoli však vyřízení, může být automaticky nastavená odpověď na každou příchozí zprávu se sdělením např. "děkuji za Vaši zprávu, odpovím, jakmile to bude možné". Jde vlastně o typ e-mailového záznamníku, který potvrzuje přijetí zprávy (program odesílatele lze také nastavit pro tzv. potvrzení o doručení - přečtení zprávy). Může to být výhodné v době plánované dovolené - pak se doplňuje i datum, kdy příjemce bude číst (ne odpovídat!) svou poštu, přesto je to řešení neosobní a v současné době může být i toto sdělení vnímáno jako obtěžující spam.

Jaké jsou okruhy možných dalších změn, jež s sebou nové způsoby komunikace přinášejí:

- Postupně nastupující proměny vztahů mezi lidmi (např. možnost udržování průběžných důvěrnějších kontaktů na dálku).
- Proměny pojetí profese a vymezení pravidel pro profesní činnost vykonávanou distančně – potřeba hranic takovýchto aktivit.
- Problém ochrany soukromí jak ve vztahu k možnému zneužití dat, tak i možnost odložit někdy někde profesní povinnosti (vystoupení z role).

Na závěr tedy možno říci, že moderní komunikační média jsou jen zprostředkovateli, hranice jejich užití nebo zneužití (Daňková, 2006) jim vytváříme my, jejich uživatelé, lidé. A svět školy stejně jako svět jiných pomáhajících profesí není v tomto ohledu výjimkou. Hledejme tedy, dodržujme a aktivně vytvářejme pravidla platná pro tento druh komunikace. Formulujme jasná přijatelná a srozumitelná pravidla (Štětovská, 2006). Právě ona jsou tím, co může zabránit zbytečnému nedorozumění.

Pokus o formulaci preventivních komunikačních pravidel:

- 1) Stanovit jasné podmínky, za nichž probíhá komunikace (v našem případě učitele).
- 2) Vymezit časové a jiné mantinely práce a nepracovního času učitele tak, aby bylo možno pracovat i s rovinou osobního, soukromého, odděleného času (kdy lze odložit roli, pracovat s pauzou, selháním, pochybnostmi a nicneděláním).
- 3) Vyřešit komunikační dostupnost jedince, včetně toho, kdy dostupný není.
- 4) Přiměřená redundance (nezapomínat na to, že druhá strana komunikace se vyvíjí a proměňuje, proměňuje se i sama realita elektronické komunikace).
- 5) Reflektovat reálnou a realistickou možnost připojení účastníků komunikace na komunikační síť – mj. poskytovat dostatečnou časovou rezervu, resp. předstih pro komunikaci.
- 6) Formulovat jasně vymezené podmínky a pravidla komunikace, případně je podle potřeby opakovaně upřesňovat pro všechny účastníky komunikace.
- 7) Respektovat mantinely a hranice časových možností účastníků komunikace (v daném případě tedy učitele, instituce, rodičů i dětí).
- 8) Realisticky odhadovat a anticipovat reakce druhé strany na změny v komunikaci a v jejích možnostech.
- 9) Uvažovat o zavedení modelového bloku „komunikační“ výchovy, etiky a etikety.

Literatura:

DAŇKOVÁ, I. Škola, děti, počítač a zdraví. In Řehulka, E. (ed.). *School and health 21*. Brno: Paido, 2006, s. 693 – 700.

HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004.

PRŮCHA, J. *Učitel: Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál, 2002.

SADKEROVÁ, M.P., SADKER, D.M. *Teachers, Schools and Society*. New York: McGraw-Hill, 1991.

ŠTĚTOVSKÁ, I. *Internet – dobrý sluha, nebo zlý pán?* Rodina a škola, 53, č. 7, 2006, s.14 -17.